

МОВНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В РОМАНІ І. ЧЕНДЕЯ «ПТАХИ ПОЛИШАЮТЬ ГНІЗДА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 28.
УДК 811. 161. 2'38 "І.Чендей"

Гоца Е. Мовні засоби експресивності в романі І. Чендея «Птахи полишають гнізда»; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 19; мова – українська.

Анотація. У статті досліджено мовні засоби експресивності в романі І.Чендея «Птахи полишають гнізда». Зокрема, звернено увагу на метафори, епітети, порівняння та крилаті вислови, що відображають індивідуально-авторську манеру та багатство мови роману.

Ключові слова: метафора, епітет, порівняння, крилатий вислів.

Іван Чендей (1922-2005) увійшов до когорти найталановитіших, найобдарованіших українських прозаїків ХХ ст. [6, с.724]. Його ім'я як автора новел та оповідань ставлять поруч з іменами В. Стефаніка, І. Франка, М. Коцюбинського, А. Головка, О. Гончара, Гр. Тютюнника [3, с.724].

Творчий доробок І. Чендея відзначений кількома високими нагородами України: премією ім. А. Головка (за роман "Скрип колиски" (1987); премією ім. В.Винниченка (1991) (за книгу "Калина під снігом"), Почесною відзнакою Президента України (1993). У 1994 році І. Чендей став лауреатом найвищої нагороди в нашій державі – Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка (за книгу "Калина під снігом" та повість "Іван"). Стільки нагород на Закарпатті серед письменників не мав ще ніхто [18, с.238].

Художні твори Івана Чендея досліджували і сьогодні досліджують критики й літературознавці – Микола Жулинський, Віталій Дончик, Василь Марко, Олекса Мишанич, Григорій Сивокінь, Василь Фашенко, Лідія Голомб, Надія Ференц, Василь Поп, Василь Басараб, Юрій Шкробинець, Тетяна Щербина, Евеліна Балла та багато інших учених. Усе це свідчить про те, що митець органічно вписався в загальноукраїнський літературний контекст, адже художній світ І.Чендея – це синтез актуальної проблематики, багатства мовної палітри та художніх засобів, а також тонко відтворений колорит закарпатського краю, з особливостями його краєвидів, менталітету місцевого населення на тлі тих чи інших історичних подій. Крім того, життєвий і творчий шлях письменника відображено в бібліографічних покажчиках.

Сучасні дослідники відзначають, що творчий доробок письменника «справді історично значний», що Іван Чендей сьогодні «широко знаний в Україні й поза її межами», що це «знакова постать українського письменства другої половини ХХ ст.», «чия творчість, біографія, непересічність особистості справді становлять інтерес для історика літератури й читача» [16, с.57-58].

Критики справедливо називають І.М.Чендея літописцем смерекового краю [15], істориком, фольклористом, етнографом Закарпаття. На сьогодні його творчість представлена багатьма книгами мовою оригіналу, не беручи до уваги й численних газетних публікацій, наукових розвідок, сценаріїв ху-

дожніх і документальних фільмів. Чендееві новели, оповідання, романи про Верховину та її людей – це зразок високої інтелектуальності, психологічної заглибленості, своєрідного бачення світу та яскравого колоритного слова. На думку М.Жулинського, "своєрідність творчої індивідуальності Івана Чендея полягає в максималістській увазі до найвищих категорій людської моральності, що, зрозуміло, передбачає безкомпромісну правдивість художнього зображення життя" [5, с.10].

Оцінюючи твори І. Чендея, дослідники відзначають також високий художній рівень мови письменника. Це справді добірна мова високої проби, що належить до найкращих здобутків сучасної української літературної мови. Письменника зараховують до великих майстрів слова.

Мовознавчий аспект аналізу творчого доробку письменника на сьогодні мало вивчений, за винятком хіба що статей науковців УжНУ Віталії Папіш (приділено належну увагу дослідженню фразеологічних одиниць у художньому набутку цього автора) [10-13], Валентини Статєєвої [18], Тетяни Піцури [14] та ін.

Твори І.Чендея – це зразок не тільки високої інтелектуальності, психологічної заглибленості, своєрідного бачення світу, а й яскравого колоритного слова. У них – багатий, надзвичайно цінний матеріал, який потребує значно глибшого аналізу.

У цій статті ми ставимо перед собою мету дослідити мовні засоби експресивності в романі І.Чендея «Птахи полишають гнізда».

За влучним висловлюванням Петра Скунця, роман „Птахи полишають гнізда” – це твір про „духовне спустошення верховинця, котрий, відриваючись від землі, пролетаризуєчись, втрачає з клаптиком відвойованої від хачі ораніці все, що дозволяло йому вижити в нелюдських умовах чужоземної колонізації, насамперед високу мораль» [17, с.115], це душевний плач над долею сільської родини Михайла Пригари із Нижнього Бистрого, гірського села на Хустщині, що змушена покидати прадідівські землі, рідну хату і переїжджати на нове місце у зв'язку з будівництвом електростанції. Розлука з рідним гніздом для головного героя – справжня трагедія, він мучиться, переживає, як то буде земля без господарських рук, не може залишити навесні необрізаним сад, хоча й не їстиме вже плодів його восени, ба навіть після завершення сезонних сільськогосподарських робіт

проситься працювати на будівництво гідроелектростанції, щоб бути близько біля свого обійстя. Такий тип героя-селянина, ревного господаря, поціновувача та хранителя священних родинних традицій – улюблений для письменника, тому з такою любов'ю та приязню змальований він у романі [14, с.233].

На підставі проведеного нами дослідження мови роману І.Чендея «Птахи полишають гнізда» можна стверджувати, що цей твір наскрізь пронизаний експресією. Зображуючи життя селянської родини Пригар, Іван Чендей намагається якнайбільш точно відтворити характер своїх героїв, красу природи і місцевий колорит зеленої Верховини, особливості побуту мешканців гір, їх спосіб життя, діяльність, сімейні та християнські звичаї, обряди, вірування. З цією метою письменник вживає у художньому тексті найважливіші лексичні засоби експресивності – тропи та крилаті вислови. Слід відзначити майстерність та мовне чуття Івана Чендея: кожне слово в нього на своєму місці, доречне, вміло вплетене у канву художнього твору. Наприклад: І тоді заколишеться тут береза, зашумить сосна, дуб загомонить, смерека заспіває (с.98).

З-поміж більш ніж 200 опрацьованих нами мовних засобів експресивності найбільшу кількість становлять метафори (40%), крилаті вислови (21%), епітети (20%), порівняння (19%). У складі метафор найбільше дієслівних (75%). Ми помітили, що в Івана Чендея спостерігається нагромадження (градація) експресивності, яка досягається вживанням в одному контексті кількох метафоричних засобів. Найчастіше з цією метою автор використовує дієслівні метафори (персоніфікації), насичуючи їх динамізмом, рухливістю: «Вона (річка) легко мчала в долину, перестрибувала через брили, полохливо виривалася з обіймів холодних ущелин» (с.78); «Юнь жартувала, і рясний сміх котився горбками, вихапався з чагарів, падав до зворинок» (с. 55); «Та хатки не корилися їй, розбіглися по схилах, ховалися за гребенями гір, зникали на галявинах між чагарів і хащ» (с. 55).

І.Чендей використовує в романі й епітети – художні означення, які виділяють у зображуваному характерну ознаку чи рису і викликають певне ставлення до нього. За змістом це зображувальні та описові епітети, за граматичними ознаками це переважно епітети-прикметники, епітети-прислівники та епітети-іменники (останні виступають прикладкою): гірке слово образи, розповнілі мури, зморшувата стіна, німо шептали, залицяльники ясени, ласуні тополі, цокотухи вільхи. Наприклад: «Влітку та восени з віконця на піч лягає то щедрий і бадьорий, то скупий і лінивий сонячний полиск» (с.4), «Непосидюща красуня Бистра ...закохано розмовляла зі стрімкими скелястими берегами та гіллястими залицяльниками ясеними» (с.78).

Література

1. Балега Ю. Важка пряма його дорога. Івану Чендею – 70 // Вісті Ужгородщини. – 1992. – 19 травня.
2. Басараб В. На творчій висоті // Літературна Україна. – 1989. – 1 лютого. – С. 3.
3. Дзюба Іван. Його родовід. Штрихи до портрета // Літ. Україна. – 1986. – 29 травня.
4. Жулинський М. «Сходження на Ясенову» (Івану Чендею – 70) // Новини Закарпаття.– 1992. – 11 червня. – С.5.

Ще одним важливим засобом експресивності роману «Птахи полишають гнізда» є порівняння. І.Чендей віддає перевагу порівняльним зворотам зі сполучником як, що виступають переважно в ролі обставин: «Коли коноплі були білі, як лебеді, в'язав їх до купи, брав на плече і ніс додому» (с.25), «Жінка, як мурашка, мусить мати якесь діло» (с. 29), «Молодь пішла в танок. Спершу м'який і легкий, потім прудкий, як вітрогонія» (с. 87). Дуже рідко в романі вживаються підрядні порівняльні речення та порівняння, виражені іменниками в орудному відмінку: «Впізнала Пригару й раптом розрум'янилася, мов хтось червоного цвіту кинув на її лице» (с. 106), «А зараз дума пішла за ним, як ворон за плугом, докучлива, боляча, недобра» (с. 152), «...Лице ... цвіло маком червоним» (с. 89) і т.д.

Мова роману багата на значну кількість крилатих висловів повчального змісту, у яких виражається громадянська мораль, глибока філософія життя, об'єктивні оцінки дійсності. Оскільки головні герої твору – люди побожні, то в їх висловах часто фігурує ім'я Бога: Без Бога ні до порога, Бог палицев нікого на сім світі не прийде бити, Все у Бога в руках, Най Бог прийме, Най ім Бог гріхи відпустить, Так би Божі на хосен та ін. Деякі паремії несуть значний емоційний заряд і виступають одним із засобів характеристики героя: Пси би твої ребра лизали!, Пси би твої копилячі ребра облизували!, Щоб у твоїм чолі лускало і т.д. Вживання таких влучних висловів свідчить про багатий внутрішній світ, гнучку фантазію і високорозвинене чуття мови. А вживають їх дотепні, гострі на слово герої твору. Такою є, зокрема, майстерно передана автором словесна перепалка Пригари і Мізуна, що складається з одних тільки паремій:

– З орлиного гнізда ніколи не вилетить курка!

– Та буває й таке, що і орел сяде там, де сиділа курка... – Мізун встряв до поєдинку.

Гість тут промовив:

– Так то так, буває, що й орел крила ламає, але, дорогий свате, такого ще не було, аби курка сиділа там, де сидів орел! (с. 108).

У мудрих народних висловах, вживаних І.Чендеєм, відтворено місцевий колорит за допомогою широкого використання діалектизмів: Не мав моці, як жаба хвоста, Чень на тебе гори не впали, Що зв'язано на землі, най буде розв'язано на небі, Святила би ся та ін.

Таким чином, мова роману «Птахи полишають гнізда» багата на мовні засоби експресивності, серед яких найвагомніше місце займають метафори, епітети, порівняння та крилаті вислови, що відображають індивідуально-авторську манеру та мовне багатство цього талановитого майстра художнього слова.

5. Жулинський Микола. Історія його краю – в його творах // Чендей Іван. Вибрані твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1982. – Т.1. – С.5 – 18.
6. Історія української літератури: У 2 т. / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г.Дончика. – Либідь, 1998. – Кн. 2.
7. Марко Василь. Залишатися самим собою // Літературна Україна. – 1988. – С.6.
8. Мишанич О. З позицій оновлення. З приводу нової книги Івана Чендея «Калина під снігом» // Закарпатська правда.– 1989. – 1 лютого. – С.3.
9. Мишанич Олекса. Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження.– Ужгород: Срібна Земля, 1993. – 282 с.
10. Папіш В. Естетична роль фразеологізмів у художньому слові Івана Чендея // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць).– Вип.6.– Ужгород, 2002.– С.316 – 319.
11. Папіш В. Семантико-стилістичні особливості усталених виразів у мовній палітрі Івана Чендея // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць).– Вип.1.– Ужгород, 1999.– С.134 – 139.
12. Папіш В. Стилістичний аспект вивчення усталених виразів (на прикладах із творів І.Чендея // Дивослово.– 1999.– №7.– С.13 – 16.
13. Папіш В. Фразеологізми на позначення внутрішньочуттєвої сфери людини у набутку Івана Чендея // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць).– Вип.2.– Ужгород, 2000.– С.167 – 170.
14. Піцура Тетяна. Назви одягу і прикрас як засіб відтворення колориту місцевого побуту у художньому творі (на матеріалі роману Івана Чендея „Птахи полишають гнізда») // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті (Матеріали всеукраїнської наукової конференції, Ужгород, 14-16 травня 2007 року). – Ужгород: Говерла, 2007. – Вип. 11. – С. 233-238.
15. Поп В. Літописець смерекового краю // Молодь Закарпаття.– 1992.– 23 травня.
16. Сивокінь Г. Іван Чендей в історії української літератури ХХ ст. До 80-річчя від дня народження письменника // Дивослово.– 2002.– № 5.– С.57 – 58.
17. Скунець П. Коли мораль – патріархальщина // Письменник Іван Чендей: Бібліографічний по Уклад.: О. Люта, Л. Смичко, М. Трещак. – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – С. 114-116.
18. Статеева Валентина. Іван Чендей як мовна особистість: чинники становлення // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті (Матеріали всеукраїнської наукової конференції, Ужгород, 14-16 травня 2007 року). – Ужгород: Говерла, 2007. – Вип. 11. – С. 238-253.
19. Чендей Іван. Птахи полишають гнізда. – К.: Рад.письменник, 1965. – 262 с.

Ерика Гоца

**ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ЭКСПРЕССИВНОСТИ В РОМАНЕ И. ЧЕНДЕЯ
«ПТИЦЫ ОСТАВЛЯЮТ ГНЕЗДА»**

Анотация. В статье исследуются языковые средства экспрессивности в романе И.Чендея «Птицы оставляют гнезда». В частности, уделено внимание метафорам, эпитетам, сравнениям, крылатым выражениям, которые отражают индивидуально-авторскую манеру и богатство языка романа.

Ключевые слова: метафора, эпитет, сравнение, крылатое выражение.

Erika Gotsa

**LINGUISTIC FACILITIES OF EXPRESSION IN THE NOVEL
“BIRDS ARE LEAVING THE NESTS” BY I. CHENDEY**

Summary. The article is connected with the studying of linguistic facilities of expression in the novel “Birds are leaving the nests” by I. Chendey. Among them metaphors, epithets, and pithy sayings which are used to express individual manner of the author and rich language of novel.

Key words: metaphor, epithet, comparison, pithy saying.

Гоца Ерика Дюлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ